

UDK 663.97.05(497.15 Mostar)"1932"

Izvorni naučni rad

PROIZVODNJA DUHANA U HERCEGOVINI NA PRIMJERU RADA DUHANSKE STANICE MOSTAR U 1932. GODINI

Sead Šejtanić

J.U. O.Š. "Vrapčići", Mostar, Bosna i Hercegovina

U ovome radu je na osnovu građe u Arhivu Hercegovačko-neretvanskog kantona u Mostaru dat osvrt na Duhansku stanicu u Mostaru na primjeru njenog rada tokom 1932. godine. Izuzmemo li manji broj autora, čiji su radovi bili općeniti ili fragmentarni u proučavanju poljoprivredne kulture duhana, nedostaju studiozniji radovi, zbog čega i danas imamo malo podataka o uzgoju duhana u Bosni i Hercegovini, pa tako i o Duhanskoj stanici u Mostaru.

Ključne riječi: Duhanska stanica Mostar, duhanski strukovi, brojanje i mjerenje duhanskih listova i nizova, duhanske štete, 1932. godina, državni monopol

Kratki historijat uzgoja duhana u Bosni i Hercegovini

Počeci proizvodnje duhana u Bosni i Hercegovini datiraju s početka 17. stoljeća. Duhan koji vodi porijeklo iz Amerike u naše krajeve dolazi posredno preko Osmanlija, koji su bili njegovi veliki uživaoci. Inače, riječ duhan (tur. dūhan) je arapskog porijekla i znači dim/para. U periodu osmanske uprave duhan se mogao slobodno uzgajati za vlastite potrebe, a za prodaju morao se plaćati porez. Okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske monarhije 1878. godine, stanje se radikalno promijenilo. Već krajem 19. stoljeća, tačnije, "1880. godine proklamirao se Zakon o osnivanju monopola, po

kojemu se pod nadzor države stavlja cjelokupna proizvodnja, prerada i prodaja duhana”.¹ U skladu s tim, 1882. godine počinju pokusna istraživanja o mogućnostima uzgoja duhana u 19 srezova u Bosni i Hercegovini. Za ovaj posao iz Austro-Ugarske monarhije bili su angažovani stručnjaci, ali zbog odabira nekvalitetnih sorti do 1889. godine proizvodnja se zadržala u pet, da bi na kraju, pred početak Prvog svjetskog rata ostala još samo u dva sreza na istoku Bosne.

U periodu između dva svjetska rata, u Kraljevini Jugoslaviji, država je preuzela austrougarski model monopola nad duhanom. U siromašnom krajoliku kakva je općenito bila čitava Hercegovina, koja je uglavnom kamenita i siromašna obradivim površinama, uzgoju duhana nije bilo alternative², a njegova proizvodnja imala je veliki značaj za život tih ljudi.

Porijeklo i osobine hercegovačkog duhana

Hercegovački duhan je tip koji vodi porijeklo od jedne krupnoliste vrste duhana. Njegovo sjeme u Bosnu i Hercegovinu došlo je preko Dalmacije i Dubrovnika i od tada do danas se uzgaja na području Hercegovine. “Hercegovački duhan je ekotip, što znači da je u sebi sadržavao sve one osobine koje su mu omogućile prilagođavanje uvjetima one sredine u kojoj se našao”.³ Ti uvjeti su se ogledali u obliku terena, vrste zemljišta, nadmorskoj visini i svim onim osobinama koje su specifične za Hercegovinu. Zbog svih navedenih uvjeta hercegovački tip duhana je bio prepoznatljiv kao jedan od najboljih koji su se uzgajali na području čitave regije. Za njega Ivan Alilović navodi sljedeće: “On je prema tome specifičan ekotip u svijetu i jedinstven po tome što se s osobinama koje ima može proizvoditi samo u Hercegovini, graničnom dijelu Dalmacije i primorskom dijelu Crne Gore. Nazvao se hercegovački duhan zbog toga jer je hercegovačko područje najrasprostranjenije na kojem se proizvodi”.⁴ Bilo je pokušaja da se ovaj tip duhana proizvede i u drugim

¹ Kurtović J. 1999. 117.

² Stanovništvo Hercegovine pored proizvodnje duhana bavilo se stočarstvom i vinogradarstvom.

³ Alilović I. 1976. 37.

⁴ Isto.

krajevima regije, ali bezuspješno. Razlog neuspjeha je u tome što se hercegovački tip duhana jedino može proizvoditi na hercegovačkom području i da na njemu može sačuvati svoje specifične kvalitete koje ne posjeduje više nijedan tip duhana na svijetu.

U Hercegovini postoji nekoliko sorti duhana, ali su *ravnjak* i *tanče* najzastupljeniji i najpoznatiji. *Ravnjak* je sorta duhana koji daje više prinosa, namijenjen je za sadnju u nižim i toplijim predjelima. *Tanče* je vrsta duhana koji bolje uspijeva u hladnijim i višim predjelima, bolje podnosi sušu, lakši je, ali zato i boljeg kvaliteta. Zbog svih ovih osobina duhanski stručnjaci su ovaj duhan visoko ocijenili i opisali kao duhan zlatno-žute i crvenkaste boje, nježnog tkiva kao svila, odlične sagorivosti, umjerenog sadržaja nikotina, blagog ukusa i svojstveno ugodnog mirisa, kako konstatuje prof. Ivan Alilović, te dodaje da na svijetu ne postoji niti jedan duhan s takvim specifičnostima kao hercegovački duhan.

Objekti duhanske stanice

Otkupljeni duhan se deponuje u duhansku stanicu. O veličini duhanske stanice sa sigurnošću ne možemo govoriti, ali možemo pouzdano reći da je sav duhan koji je bio otkupljen bio smješten u ove objekte, koji nisu bili u vlasništvu stanice, već ga je država davala u zakup. O zakupu prostora kao prvom segmentu korištenja i održavanja stanice govori podatak da je stanici "(...) čast zamolit Upravu za odobravanje kredita od 2.950 dinara koliko je potrebno da se isplati na ime kirije", s tim da je jedan dio tih sredstava odlazio: "1) Nasljednicima pok. Pere Šantića iz Mostara, za zakupljenu zgradu u Mostaru, 2) Porreskoj upravi u Mostaru, za zakupljenu zgradu u Mostaru".⁵ Ovakve isplate na ime kirije bile su redovne i odnosile su se na sve objekte koji su bili u nadležnosti Duhanske stanice Mostar, a i kasnije upućivane su molbe da joj se odobre sredstva za isplatu kirije. Pored već navedenih objekata u Mostaru, za čiji zakup su se izdavala novčana sredstva, stanica je vršila uplate na račun kirija za objekte koji su se nalazili na drugim područjima: Stoca, Domanovića (Ča-

⁵ Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona (AHNK). Fond: Duhanska stanica Mostar (DSM), br. 483, 1048.

pljina), Konjica, pa čak i u Metkoviću su vršene isplate za zakupljene zgrade.⁶ Pored novčanih izdavanja za zakup zgrada, Duhanska stanica je morala voditi brigu općenito o svim zgradama stanice kao i njenim potrebama. Kada to kažemo mislimo na održavanje i popravku onih dijelova koji su dotrajali, zatim osvjetljenje, kao i nabavku hrane za stoku. Stoga je rukovodstvo Duhanske stanice odlučilo da za popravku zgrada “raspiše konkurs” za najpovoljnijeg ponuđača materijala, a za nabavku stočne hrane da običu trgovine i da nađu najpovoljnijeg trgovca. Nakon prispjelih ponuda, članovi komisije su utvrdili da su ponuđači materijala Dokić Bilić i Peško, Čolović Risto i Zadik Danon povoljniji od drugih, “te da se kod njih može kupiti slijedeći materijal”,⁷ koji će se koristiti za opravku staničnih zgrada. Što se tiče nabavke hrane za konje, komisija je utvrdila da su napovoljniji trgovci Čedo Milić i Vejsil Čurić.⁸ Nabavka stočne hrane vršena je još jedanput, krajem aprila i tom prilikom nabavljeno je 1.200 kg zobi i 3.600 kg sijena što je bilo dostatno za polugodišnje prehranjivanje dva konja, koliko ih je stanica imala. Za ovu nabavku bilo je potrebno izdvojiti 6.900 dinara, jer se vidi da je cijena zobi bila 2, a sijena 1,25 dinara po kilogramu.⁹ Oblasnom monopolskom inspektoratu u Sarajevu poslan je dopis u kome stoji da: “Prilikom redovnog pregledanja vaga i utege od strane ovdašnjeg ureda za mjerenje i punciranje, konstatovano, da je 5 vaga neispravnih. Mesingane utege je kao neispravne poništio”. U daljem dijelu dokumenta “(...) moli se inspektorat da izdejstvuje odobrenje da se ove vage poprave, a pošto ni sam majstor, koji će ih opravljati ne može tačno odrediti cijenu, te se moli načelno odobrenje, a kredit će se zatražiti po izvršenoj opravci”.¹⁰ Obrazloženje za ovakav postupak administracija Duhanske stanice Mostar vidi u tome što oni nemaju svojih zanatlija, koji su stručni za opravku, te ovaj posao moraju povjeriti privatnoj osobi odnosno majstoru koji nije zaposlenik stanice. Nakon obavljene popravke, stanica je zamolila Upravu da

⁶ AHNK. Fond: DSM, br. 1048.

⁷ AHNK. Fond: DSM, br. 895/5, 1-5. Čivije od 100 m/m, uljani štuk, firnisa i slično.

⁸ AHNK. Fond: DSM, Od ove dvojice trgovaca komisija je kupila 1.500 kg zobi i 4.000 kg sijena.

⁹ AHNK. Fond: DSM, br. 766. Trebovanje za ishranu konja za pola godine.

¹⁰ AHNK. Fond: DSM, br. 1583/32.

prema priloženom računu izdejtstvuje kreditna sredstva u visini od 521 dinar, a koja su bila potrebna da se isplati majstor. Odjeljenje za kontrolu i mjerenje redovnog i povremenog pregleda stajaćih vaga i utega odobrilo je kredit za isplatu. Da je sve bilo po propisu, da je sve popravljeno i ispravno uvjerio se Odjeljak za kontrolu mjera.¹¹

Za osvjetljavanje privremene duhanske stanice u Konjicu u budžetskoj 1932/33. godini bilo je potrebno izdvojiti 1.818 dinara za svijeće, petrolej i šibice, a Inspektorat je odobrio 1.808 dinara.¹² Dolazak zime iziskivao je nabavku ogrijevnog materijala, pa je prema tome Duhanska stanica vršila intenzivne pripreme za zimu. Tako je za tekuću 1932. godinu, a u vezi s potrebom materijala za ogrijev (drva i ugljena) Inspektorat zamolio Upravno odjeljenje da Duhanskoj stanici Mostar "sem kredita za nabavku ugljena odobri kredit i za nabavku tvrdih drva za potpaljivanje peći, i to računajući na svakih 25 q (qvintala) ugljena 1m³ (metara kubnih) tvrdih drva".¹³ Iako nije predviđeno pravilnikom, kako se dalje navodi u dopisu, Inspektorat je obrazložio i razjasnio nadležnim da je neophodna nabavka drva za potpaljivanje peći jer se sam ugljen ne može upaliti, sugerišući odgovorinim u duhanskoj stanici da se drva samo i isključivo koriste za potpaljivanje peći. Inspektorat na kraju saopćava da je "zбирnim trebovanjem predvidio ugljen komadasti po ceni od din. 18 poslao vagon državni rudnik u Mostaru".¹⁴ Privremena duhanska stanica u Konjicu je dobila 50 q ćumura za ogrijev u budžetskoj 1932/33. godini, s tim da stanica ima još 220 dinara kreditnih sredstava za nabavku drva. Sagorijevanje ogrijeva u peći u zimskom periodu iziskivalo je i redovno čišćenje, kako peći tako i dimnjaka. Za tu potrebu duhanska stanica je morala izdejtstvovati kreditna sredstva u visini od 238,50 dinara¹⁵ u mjesecu martu, i 159 dinara da bi platila Franji Nibleru, dimnjačarskom radniku iz Mostara, za čišćenje

¹¹ AHNK. Fond: DSM, br.1711/32. "Sva ova pregledana merila pronađena su ispravna i propisno žigosana sa kontrolnom 1932. godinom".

¹² AHNK. Fond: DSM, br. 95/14. Razlika između trebovanog i na odobrenje predloženog kredita nastala je tako što je trebovana količina šibica smanjena sa 30 na 20 komada.

¹³ AHNK. Fond: DSM, br. 981/10.

¹⁴ AHNK. Fond: DSM, br. 981/10. U arhivskoj građi nije pronađeno koliku je količinu ogrijevnog materija dobila Duhanska stanica Mostar.

¹⁵ AHNK. Fond: DSM, br. 572.

peći i dimnjaka u staničnim prostorijama u mjesecu decembru 1932. godine i 140 dinara koliko je bilo potrebno da se isplati prema priloženom računu dimnjačaru Adamčiku Ivanu, za čišćenje dimnjaka i peći kod Privremene duhanske stanice u Konjicu za mjesece: novembar, decembar 1931. godine i januar, februar i mart 1932. godine. Pored svih ovih trebovanja novca stanici je još odobren kredit u visini od 548 dinara, koji je korišten za nabavku sitnog potrošnog materijala.

Zaposlenici duhanske stanice

Pored stalno zaposlenih radnika i činovnika, Duhanska stanica Mostar zapošljavala je i sezonske radnike, koje je redovno isplaćivala. Tako vidimo da je Duhanska stanica podijelila 7.350 dinara na ime plaća od 16. do 31. januara 1932. godine.¹⁶ Ovakva trebovanja novca za isplatu plaća i predujma radnicima su bila redovna i mogu se pratiti tokom čitave 1932. godine,¹⁷ s tim što radnici koji su tražili predujam bili su "(...) dužni da plate pored takse za prijavu-molbu po Tap. Br. 1 i taksu za rešenje po Tap. Br. 5 taksene tarife".¹⁸

Uprava državnih monopola poslala je dopis svim duhanskim stanicama da joj dostave spisak koliko imaju stražarskih mjesta u svakoj pojedinačnoj ustanovi, koliko je stražara u toj ustanovi naoružano i s kakvim oružjem, kao i koliko je radnika s dnevnicom većom od 40 dinara. Duhanska stanica u Mostaru je odgovorila da ima tri stražara, jednog dnevnog i dva noćna, dok stanica u Konjicu ima po jednog dnevnog i noćnog čuvara, a raspolagali su s tri pištolja. Stražari su pri smjeni predavali jedan drugome pištolj, a ukupno sedmorica radnika imali su dnevnicu veću od 40 dinara.¹⁹

Također, stanica u Mostaru dobila je mogućnost besplatne reprezentacije za probno pušenje u iznosu od "1200 Vardar cigareta",²⁰ a sve na osnovu rješenja Upravnog odbora samostalne monopolske uprave od 4. novembra 1932. godine pod m. br. 19050. Iako je stanica nastojala i uputila molbu da

¹⁶ AHNK. Fond: DSM, br. 148.

¹⁷ Isto. Brojevi: 783, 1608, 417, 455, 613, 687, 778, 857, 906, 942, 1069, 1630, 1631, 645, 1-2,

¹⁸ AHNK. Fond: DSM, br. 1259.

¹⁹ AHNK. Fond: DSM, br. 1005/2.

²⁰ AHNK. Fond: DSM, br. 1766, 1-6.

njena dva stručnjaka dobiju mogućnost da učestvuju u besplatnoj reprezentaciji pušenja cigareta marke *Vardar*, jedan u Mostaru, a drugi u privremenoj duhanskoj stanici u Konjicu, međutim, dozvolu nisu dobili. Naime, stručnjak u privremenoj duhanskoj stanici u Konjicu bio je odbijen. Razlog za odbijanje ove molbe Inspektorat je vidio u tome što je "(...) izmenom osoblja u Konjicu izmenile su se i prilike, zbog kojih je stanica podnela prednji predlog, pa se s tim u vezi obaveštava OMBroj 962/2 od 5.12.1932 vraća stanici kao bezpredmetan", dalje, sugurišući stanici, da ukoliko se situacija "(...) izmeni ili nadopuni, neka podnese novi obrazložen predlog prema današnjem rasporedu rada svoga osoblja".²¹

Da se ipak vodilo računa o osoblju, odnosno stručnim kadrovima, vidljivo je iz arhivske građe,²² u kojoj se navodi da je Duhanska stanica davala na korištenje svoje stanove službeničkom kadru, s tim da su isti morali odvojeno plaćati komunalne usluge. Iako tih stanova nije bilo mnogo, ipak je postojao pokušaj da se stambeno zbrinu oni koji su bili "važni" duhanskoj stanici, odnosno državi općenito. Pored ovih povlastica za službenički kadar država je omogućavala polaganje stručnog ispita za obične radnike, dok su najstariji radnici koji su 1. decembra 1932. godine napunili 40 godina neprekidnog i savjesnog rada u monopolskim ustanovama dobili skromne novčane nagrade. Ipak, nisu bili svi zadovoljni, a da je tako bilo vidimo kroz nedolična ponašanja. Bez obzira na sve moralne, ljudske vrijednosti čovjeka općenito, kroz historiju čovjeku nije bilo strano uzimanje nečega što mu ne pripada, odnosno krađa. Ovim "zanatom" bavili su se i mladi i stari, tako da ni duhanska stanica nije bila imuna od takvih osoba i takvih negativnih aktivnosti. Ne ulazeći u motive i razloge ovakvih aktivnosti "činovnici su hvatali na djelu odnosno nedjelu i radnike duhanske stanice",²³ koji su otuđivali duhan i tom prilikom su ih otpuštali s posla. Međutim, ovaj postupak nije bio potpun jer se prekršilac trebao optužiti za krijumčarenje, prema mišljenju nadležnih organa, i kao takav se trebao predati policiji i tada bi postupak bio potpun, smatrali su nadležni organi.

²¹ AHNK. Fond: DSM, br. 962/2, 1-6.

²² AHNK. Fond: DSM, br. 875/32, 1-3.

²³ AHNK. Fond: DSM, br. 140. Agan Elezović je uhvaćen da krade 0,65 kg duhana koji je mislio odnijeti kući za pušenje, ali je izrazio žaljenje zbog svoje nepromišljenosti.

Proizvodnja duhana

Duhan je jednogodišnja biljka i općenito na teritoriji Hercegovine sađena je u “velikim” količinama.²⁴ Za sadnju duhana pored pripremljene zemlje bilo je potrebno i sjeme. Pošto je na duhan država imala monopol, vodila je računa o sjemenu, te stoga je obavještavala preko duhanskih stanica sve starješine sela da će ubrzo doći “(...) vreme kada treba otpočeti sa radovima oko sejanja duvanskog rasada, a pošto ova Stanica namerava, da svim proizvođačima duvana na teritoriji Stanice izda potrebnu količinu duvanskog semena, to se poziva starešina sela, da se neizostavno javi kod ove Stanice na dan 4/II. 1932 u 10 časova pre podne i da sa sobom ponesu jednu poveću platnenu kesu u kojoj će odneti potrebnu količinu semena za svoje selo”²⁵

S obzirom da je u prošlogodišnjoj sjetvi bilo nepravilnosti, za 1932. godinu skreće se pažnja proizvođačima duhana da ne smiju sijati duhansko sjeme sem onog koje su dobili od Stanice, jer će sankcije za prekršitelje biti rigorozne, tako da će proizvođačima koji se ogluše o naredbu biti zabranjena sadnja duhana uopće. Također, skreće se pažnja starješinama sela da će prilikom raspodjele sjemena dobiti potrebna upustva o vrijednosti i ponašanju tipa duhana, koji će mu biti dodijeljen za dotično selo, a sve s ciljem kako bi proizvođači bili na vrijeme obaviješteni. Tako je raspodijeljeni duhan dolazio do krajnjeg odredišta, odnosno do poljoprivrednika, koji će ga uzgajati. Kada bi neki proizvođači poranili s pripremanjem duhana za sjetvu, a naklijano sjeme nije moglo biti na vrijeme posijano jer je bila još zima i puhao je hladan vjetar pa je mogao uginuti, takvi proizvođači su se ponovo morali obratiti duhanskoj stanici za dodatno dodjeljivanje sjemena. Stanica je odmah za te potrebe obezbijedila dovoljnu količinu sjemena, tako da su proizvođači mogli odmah da otpočnu posao ponovnog naklijavanja duhana. Inače na teritoriji ove stanice sijana su dva tipa duhana: *ravnjak* i *tanče*.

Za sjetvu u 1932. godini na teritoriji Mostarske duhanske stanice podijeljeno je oko 34 kg duhanskog sjemena i to: 19 kg tipa *ravnjak* i 15 kg tipa

²⁴ AHNK. Fond: DSM, br. 1084. Pod “velikim” misli se da je sađenja duhana bilo mnogo, ali kontrolisanog od strane Uprave državnog monopola, tako da je poljoprivrednik mogao maksimalno posaditi 10% više duhana od zakonom dozvoljenog, ali od 1932. godine ovaj zakon više nije vrijedio.

²⁵ AHNK. Fond: DSM, br. 186.

tanče. Oblasni inspektorat u Sarajevu na kraju je konstatovao da je potražnja za sjemenom duhana veća nego što je bila prošlogodišnja, te su se nadali da će proizvođači ipak postupiti prema naredbi Stanice.

Naklijani duhan je sijan u rasadnike, a nakon što se duhan razvije u strukove iznosi se na njive i sadi. Već smo naveli da je duhan bio državni monopol i da je država vodila računa o svim segmentima procesa uzgoja, tako da se sadnji duhana prilazio na oprezan način. Opreznost se ogledala i u tome da pored odabira duhana koji će se sijati, odnosno saditi, država proizvođačima nije dozvoljavala niti davala slobode da sade onoliko duhana koliko su smatrali da im je potrebno i na kojim njivama je bilo najbolje po njihovom mišljenju. U prilog tome stoji i podatak da je o količini sađenog duhana država vodila brigu, pa tako vidimo da je Duhanska stanica Mostar dobila naređenje od Uprave Državnih monopola (Br. 5890 od 1. aprila 1932. godine), da skrene pažnju sadiocima duhana “(...) da se ni jedan proizvođač duvana ne usudi da posadi veći broj duvanskih strukova, nego što mu je od strane ove Stanice odobreno, pošto će se zasađeni broj strukova odmah i neizostavno počupati, a sa nepovlasnim proizvođačem postupit će se kao sa krijumčarem duvana”,²⁶ kao i da sadnju duhana izvrše “samo na dozvoljenim i podesnim duvanskim zamljištima”.²⁷

Berba duhana počinjala je u julu i trajala je do polovine oktobra. Država je određivala organe koji su pratili proizvodnju duhana, tako što je Oblasnom monopolskom inspektoratu Sarajevo dostavljena odluka Upravnog odbora samostalne monopolske uprave (Mbr. 8566 od 23-V-o. 22635) od 27. istog mjeseca, po pitanju zaposlenja organa finansijske kontrole nad proizvodnjom duhana za berbu 1932. godine u kojoj se također navodi, da naknade organima finansijske kontrole za obavljanje nadzora nad proizvodnjom duhana u 1932. godini imaju, naknadu iz čl. 49. i 50. Zakona o organizaciji finansijske kontrole, još i dnevnicu od 20 dinara.

Nakon berbe duhana u polju, doprema se do kuće gdje se stavlja na niz, odnosno svaki list se niže na špagatu kroz korijen, a potom stavlja u sušnice na sušenje. Proces sušenja duhana je tekao prema programu sušenja i trajao

²⁶ AHNK. Fond: DSM, br. 665.

²⁷ AHNK. Fond: DSM, br. 258/2.

je nekoliko dana. Bilo je slučajeva da pojedni proizvođači namaju uvjeta za sušenje duhana u svome mjestu pa traže od državne institucije Uprave državnih monopola da svoj duhan prebace u Mostar.²⁸ Duhanska stanica Mostar dobila je zadatak da uradi proračun, na osnovu količine zasađenog duhana, koliku količinu duhana od godišnje berbe može očekivati i s kojim brojem stalaža raspolaže,²⁹ te da li će čitavu očekivanu berbu moći smjestiti u svojim magazinima. Ako bi se u magazine mogla smjestiti pored ovogodišnje berbe i izvjesna količina lanjske, onda je Stanica dužna da o tome podnese izvještaj, a ako već ne bi mogla smjestiti cjelokupnu predviđenu berbu, onda je trebala naznačiti za koju količinu je potreban smještaj, kao i da li bi se povećao smještajni kapacitet ako bi se ubacile nove stalaže. U tom slučaju Stanica je bila dužna obavijestiti nadležnu instituciju koliko je potrebno stalaža kao i njihove dimenzije, vodeći računa o maksimalnom korištenju skladišnog prostora.

Brojanje duhanskih strukova

Brojanje duhanskih strukova ili općenito govoreći brojanje duhana je posao kome se pridavalo mnogo pažnje. Da bi se prebrojavanje duhana odvijalo bez problema i zastoja bilo je potrebno da duhanske stanice, na osnovu prijavljenog i odobrenog broja strukova duhana, a imajući u vidu i terenske prilike u svome rejonu, izračunaju potreban broj osoblja, koje će biti potrebno za izvršavanje ovog posla. Inspektorat u Sarajevu sugerisao je da će brojanje duhana obavljati organi finansijske kontrole, pa su stoga trebale da se završe sve pripreme za predstojeće brojanje, tako da se sav posao oko brojanja okonča najdalje do polovine augusta i da se zakonom ustanovljeni princip nipošto ne smije prekoračiti. U protivnom, to bi izazvalo naknadna objašnjavanja i opravdavanja, iako je u osnovi ranije završen posao bio dobrodošao. Duhanska stanica u Mostaru, nakon što je primila na znanje sugestije i naređenja, poslala je dopis Inspektoratu u Sarajevu u kojem konstatuje da je stanica cijelo nasadno područje podijelila na 10 rejonu, i da je za brojanje duhanskih strukova Stanici podrebnno 10 finansijskih organa. Stanica je smatrala da će s ovih 10

²⁸ Slučaj izvjesnog poljprivrednika Marića iz naselja Opine, koji moli Upravu državnih monopola da svoj duhan prebaci u Mostar da se tamo suši, pošto u svome mjestu nema uvjeta.

²⁹ AHNK. Fond: DSM, br. 10283.

finansijskih organa izvršiti brojanje za 30 radnih dana, jer je raspored napravljen tako da se jasno moglo vidjeti koliki je ukupan broj proizvođača, parcela i strukova duhana u datom rejonu, kao i koliko vremena treba da dnevno izbroji jedan organ. Zbog hladnog vremena rasadi su se slabo i sporo razvijali, pa se očekivalo da će u mjesecu maju, zbog boljih vremenskim prilika, sađenje duhana biti u punom jeku. Sađenje duhana, odnosno duhanskih strukova, nije bilo nezavisno od brojanja duhanskih listova, jer je “brojanje duvanskih strukova skopčano i sa brojanjem listova, to je na svaki način potrebno, da se brojanje vrši onda kada je duvan procvetao”,³⁰ jer je nemoguće zadužiti poljoprivrednike s tačnim brojem listova ako stabljika duhana nije procvjetala, pa se pojednini listovi još nalaze u embrionom stanju, odnosno samo onda kada je duhan potpuno sazrio (procvjetao) može se poljoprivrednik zadužiti s tačnim brojem listova. Imajući u vidu da pojedini tipovi duhana uz povoljne vremenske uvjete počinju cvjetati nakon 45-50 dana, kao što je sorta *tanče* ili 55-60 dana kao što je *ravnjak*, onda bi brojanje strukova za one duhane “koji će biti posađeni oko 1. maja mogao otprilike otpočeti nakon 20. juna odnosno 1. jula”.³¹ Bez obzira ako je duhan bio sazrio za berbu, poljoprivrednik ga nije smio brati sve dok komisija ne završi brojanje strukova. S obzirom da su klimatske i terenske prilike takve da duhan zasađen na tankim i *suncu izloženim* zemljištima počne ranije da zrije, pa hercegovački seljak skoro uvijek počne berbu podabira (prvog) i nadpodabira (drugog) branja prije nego što je biljka duhana procvjetala, jer dok bi čekao da biljka procvjeta izgubio bi oba branja, što mu naravno nije išlo u prilog.

Prvo brojanje strukova duhana

Prvo brojanje strukova duhana završeno je 10. jula, nešto kasnije u odnosu na prijašnje godine. Razlog za ovogodišnje kašnjenje nalazilo se u hladnom vremenu, zbog kojeg su rasadi dosta zakasnili. Također, bilo je slučajeva da su pojedni rasadi uginuli odmah na početku razvoja, a zbog hladnog vremena duhan se nije mogao iznositi na njive i saditi. Zbog svega navedenog, sadnja duhana kasnila je u prosjeku od 15 do 20 dana. U normalnim vremenskim

³⁰ AHNK. Fond: DSM, br. 667,1-5.

³¹ AHNK. Fond: DSM, br. 667,1-5.

uvjetima sadnja duhana počinjala je između 10. i 15. aprila, a 1932. godine započela je tek 1. maja.³² Također, sadnji duhana velike probleme pravila je štetočina (poznatija kao “kučka”) koja se u nizijskim i toplijim predjelima ranije izlegla i razvijala, a kao takva pravila velike štete nasadama duhana uništavajući mlade strukove koji su “kao takve najbolje poslužile za ishranu ovih štetočina”,³³ dok je na uzvišenijim i hladnijim predjelima zbog hladnoće njeno razvijanje bilo otežano i zakašnjelo, a pošto se duhan već razvio ova štetočina mu nije mogla više naštetiti. Osim ove štetočine, na području Blagaja pojavili su se skakavci i lisne uši, kojih je bilo u velikom broju. Što se tiče bolesti plamca, on je bio rasprostranjen gotovo na čitavoj teritoriji Stanice, negdje manje, negdje više. Ostalih bolesti nije bilo. Duhan na teritoriji ove stanice i općenito Hercegovine sadio se u razmaku od 50x50 cm, što je bilo uslovljeno terenom. Naime, ako je razmak veći, duhan postaje grub i velik, a ako je manji, zbog gustoće sadnica te nedovoljne cirkulacije vazduha ometan je njegov razvoj, što je za posljedicu imalo ranije sazrijevanje i sušenje duhana na stabljici. Prilikom prvog brojanja ustanovljeno je da 2.496 proizvođača, na 529 hektara i 6.899 parcela, koji su posadili 19.446.710 strukova duhana.³⁴ Također, ovom prilikom je utvrđeno da se proizvođači pridržavaju naredbi da ne sade veće količine duhana nego što je dopušteno, jer bi se u slučaju viška moralo pristupiti “čupanju duvanskih strukova”.³⁵ Na kraju, sumirajući rezultate prvog brojanja može se konstatovati da nije bilo nikavih nepravilnosti u radu kontrolnih organa, kao ni protesta od strane poljoprivrednika.

Drugo brojanje strukova duhana

Završetkom prvog brojanja duvanskih strukova od 10. jula, kontrolna komisija je već naredni dan, tj. 11. jula, naredila drugo brojanje. Ono je započeto 12. jula na terenu, a završeno je 14. augusta. Čitavo zasađeno područje bilo je kao i kod prvog brojanja podijeljeno na 10 rejona, a kontrolu je vršilo

³² AHNK. Fond: DSM, br. 1009,1-2. “Najviše je duvana posađeno u vremenu od 10-20 maja. Sa 31 majem završeno je rasađivanje duvana, a do 15 juna vršilo se nadosađivanje uginulih duvanskih strukova”.

³³ AHNK. Fond: DSM, br. 1009,1-2.

³⁴ AHNK. Fond: DSM, br. 1009,1-2; 1083,1-3; 1271, 1-7.

³⁵ AHNK. Fond: DSM, br. 1009,1-2.

10 finansijskih organa. “Svaki pojedini kontrolni organ brojio je prosječno dnevno 9 proizvođača, 23 parcele, 60.601 struk i 1.077.473 lista”³⁶ Broj duhanskih strukova prilikom drugog brojanja iznosio je 17.574.417, što je manje za 1.872.293 struka duhana u odnosu na prvo brojanje ili 9%. Ova razlika bila je uslovljena ugibanjem duhana, dok je ukupna količina duhanskog lista iznosila 312.497.234 komada.³⁷ Proizvođači su uglavnom posadili one tipove duhana koje im je stanica naredila i od koje su dobili sjeme (*tanče* i *ravnjak*). Bilo je slučajeva da su se sadili i drugi tipovi duhana, kao npr. *mreško* i *amerikanac*, ali je to prvenstveno bilo u hladnijim predjelima, gdje bi zima uzela svoj danak u duhanu, pa se seljak snalazio na sve načine kako bi posadio duhan, kao najvažniji izvor prihoda. U ovim mjestima bilo je otežano drugo brojanje zbog različitih sorti duhana. Prosječan prinos po struku duhana iznosio je 17,7 listova. Kvalitet berbe za 1932. godinu uveliko je zavisio od vremenskih prilika, koje su vladale tokom razvoja. Sela koja su se nalazila sjeverozapadno od Mostara imala su tokom čitavog meseca juna skoro svake nedjelje kišu i nepovoljno su uticale na razvoj, jer se duhan naglo i bujno razvijao. Iako je bilo listova duhana dugačkih i do 80 cm, duhan sjeverozapadno od grada bio je slabijeg kvaliteta, a naročito su podbacile donje inzercije. Loša kvaliteta duhana se ogledala i u tome, da se na donjem lišću primjećivala zelena mreža, a boljeg kvaliteta nisu bile ni gornje inzercije, jer duhan zbog velike količine vode, koju je duhanski list uslijed bujnog rasta apsorbovao, nije mogao postepeno ispuštati, već se voda iz mezofila lista izlila na njegovu površinu, zbog čega je list dobivao tamnu crnu boju.

Kontrola rada na brojanju duhanskih strukova

Da se vodila velika briga o svim segmentima vezanim uz proizvodnju duhana, od dijeljenja sjemena do otkupa, govori nam podatak da je duhanska stanica vršila kontrolu prvog i drugog brojanja strukova, listova, što su opet radili organi duhanske stanice. Razlog ovoj kontroli bio je sljedeći: “(...) predviđa se da će brojanje strukova i listova vršiti neupućena lica, koja se do sada

³⁶ AHNK. Fond: DSM, br. 1083,1-3.

³⁷ AHNK. Fond: DSM, br. 1271, 1-7.

nisu na tim poslovima radila”³⁸ Da bi lakše izvršila kontrolu, stanica je čitavo nasadno područje podijelila na dva rejonu: jedan s desne, a drugi s lijeve strane Neretve. Kontrolu prvog brojnja na desnoj obali vršio je činovnik duhanske stanice Trklja Trifko, pomoćni monopolski oficijal, dok je lijevu stranu kontrolisao Vujević Martin, također pomoćni monopolski oficijal. Što se tiče drugog brojjanja koje su vršili već spomenuti Vujević Martin, na lijevoj obali, ovoga puta na desnoj obali Neretve kontrolu je vršio Ivanović Pero, monopolski pristav. O rezultatima do kojih su došli, tj. izvršenoj kontroli oko brojjanja listova i strukova, prilikom prve i druge kontrole, kao i prosječan prinos duhana za 1932. godinu podaci govore o sljedećem: “Na čitavom rejonu duhanske stanice Mostar posađen je duhan u 60.601 komada (struka) i daje prinos u 1.077.473 lista”³⁹ Ukupna procjena kilograma suhog duhana na 1.000 struka iznosi 31,6 kg, s druge strane očekivala se berba od 556.026 kg duhana⁴⁰ za 1932. godinu.

Duhanske štetočine i njihovo suzbijanje u magazinima

Pored crva, u narodu poznatog kao “kučka”, zatim skakavaca i plamenjače,⁴¹ najviše problema duhanskim stanicama predstavljao je žižak ili kukac (lat. *Lasioderma serricorne*). Ova štetočina, za razliku ostalih, nanosila je štetu duhanskim stanicama na način da je polagala jaja u bale sa duhanom. Žižak je radnicima i rukovodstvu duhanskih stanica općenito zadavao mnogo brige i problema. Ovaj insekt, odnosno njegova larva, djelovao je na takav način, da je osim što je polagao jaja u duhanske bale uništavao i duhanski papir. Način na koji je to radio je bio takav da bi ženka polagala jaja samo za vrijeme toplih dana (proljeće i ljeto), a nije bio rijedak slučaj da ih za vrijeme optimalnih uvjeta polaže i tri do četiri puta. Najopasniji stadij je bio nakon što se iz jaja izlegu larve, koje bi neprekidno rastakale duhan hraneći se nagrizanjem duhana i praveći u njemu kanale. Pored štete na duhanskom listu ovaj insekt

³⁸ AHNK. Fond: DSM, br. 819, 1-2.

³⁹ AHNK. Fond: DSM, br. 1083,1-3.

⁴⁰ AHNK. Fond: DSM, br. 1271, 1-7.

⁴¹ Ove štetočine i bolesti napadale su struk duhana i njegov list.

nanosio bi štetu i duhanskim prerađevinama, “jer buši papir na cigareti i čini ih neupotrebljivim”,⁴² a pored toga, u cigareti ostavlja košuljice zbog čestog presvlačenja, što duhanu u cigareti daje loš miris prilikom sagorijavanja. Da bi se ovaj problem riješio bile su predložene i poduzete mjere neophodne na uništavanju ovih štetočina. Načini uništavanja ovih štetočina bili su podijeljeni u dva perioda: ljetni (uništavanje jaja i samih kukaca) i zimski (uništavanje larvi).

Ljetni način uništavanja vršen je u vrijeme toplih dana kad se otvaraju prozori na duhanskim stanicama radi provjetravanja magazina, a neophodno je bilo prije otvaranja prozora pokupiti i uništiti sve bube oko prozora. Na prozore s unutrašnje strane bilo je neophodno postaviti komad papira namazan ljepilom kao i po stubovima unutar magazina, ponavljajući često ovaj postupak. Međutim, ako se pojavi veliki broj kukaca onda se magazin treba zamračiti i paliti vještačko svjetlo (lampe) “koje su obavijene jednim štitom od žice, na kome je razapeta hartija namazana istim lepkom radi hvatanja, pošto insekti idu rado na svjetlo”.⁴³ Još se jedna metoda koristila i prakticovala u uništavanju kukaca u magazinima. Naime, kad se kukci u velikom broju pojave u magazinu ili stovarištu, slama se razastre debljine 2 do 3 cm, ne samo između bala duhana, već se njome popunjavala praznina koja se stvarala u bankovima između bala i na ovaj način se onemogućavalo ženki da polaži jaja u duhan, već da to radi u slami. Slama se sklanjala tek onda kada bi nastupilo vlažnije vrijeme te na kraju zapalila, a postupak bi se ponavljao dok se ne bi utvrdilo da je štetočina uništena.

Zimski način uništavanja vršio bi se kada bi se primijetila velika količina larvi kukca. Uništavanje se vršilo na način da se otvore svi prozori za vrijeme velikih zimskih hladnoća jer ih je oštra zima ubijala u svim njegovim stadijumima, a najbolje je to bilo raditi noću kada su temperature bile niže. Radi preživljavanja, larva se zavlači duboko u bale duhana gdje joj je toplije i zbog toga treba duhan izložiti niskoj temperaturi “da hladnoća prodre što dublje”,⁴⁴ po mogućnosti u sve slojeve duhana, jer će tada štetočina sigurno biti unište-

⁴² Isto.

⁴³ AHNK. Fond: DSM, br. 24947, 1-4.

⁴⁴ Isto.

na. Da nije bilo problema sa štetočinama u 1932. godini govori podatak da je Duhanska stanica poslala izvještaj Upravi državnih monopola – Odjeljenju za kulturu u fermentaciju duhana u tri navrata⁴⁵ i time potvrdila da nije imala problema s kukcima (lat. *Lasioderme serricornes*).

Štete nastale od krupe (grada)

Proizvođačima duhana u mostarskom kraju velike štete na duhanu nanosila je krupa (grad). Stoga je Duhanskoj stanici Mostar poslana naredba od Primorske banovine u kojoj stoji da duhanska stanica dostavi po jedan primjerak rasporeda donošenja duhana koji je nastradao od grada.⁴⁶ Skrenuta je pažnja komisiji, koja ide na mjerenja niza duhana, da onim poljoprivrednicima koji su pretpjeli štetu od grada naredi, da sav oštećeni duhan odvoje od zdravog i da ga posebno slože jer će u protivnom “a shodno čl. 11 pravilnika neće priznati odšteta”.⁴⁷ Isto tako, nalaže se proizvođačima duhana da sav oštećeni duhan predaju otkupnoj komisiji u punom iznosu. Duhanska stanica je u gradom pogođena područja slala monopolske i pomoćne monopolske oficijale da utvrde štetu. Tim povodom je stanica uputila gospodina Traljku Trifka i Buković Ristu da utvrde nastalu štetu. Činovnici za procjenu štete od krupe slani su u Vranjevičku mahal, Svačići, na procjenu nastale štete. Ovu mahal krupa je pogodila 3. jula 1932. godine popodne, prema riječima Puljića Pere. Pored Vranjevića koji su bili pogođeni krupom i tom prilikom je oštećen duhan kod 24 proizvođača, šteta duhanu zabilježena je u naselju Kuti-Livač, gdje je oštećen duhan kod 19, u Vrapčićima kod 9, Humilišanima 37, Prigradčanima jednom, Vihovićima jednom i u Željuši kod 21 proizvođača. Nastale štete isplaćivala je Privredno-gospodarska zadruga Primorske banovine u Splitu,⁴⁸ kao i putne troškove činovnicima. Duhanska stanica Mostar dobila je dopis od Privredno-gospodarske zadruge da je odobrila Traljku Trifka

⁴⁵ AHNK. Fond: DSM, br. 571, 1518.

⁴⁶ AHNK. Fond: DSM, br. 290/29.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ U konzultiranoj arhivskoj građi nije sačuvan nijedan dokument koji bi nam jasno dao uvid u isplate poljoprivrednicima na ime štete, koju je prouzrokovala krupa (grad).

330 dinara na osnovu podmirivanja njegovih računa.⁴⁹ Mostarski jugoistok je bolje prošao u pogledu kvalitete, jer je imao manje kiše, ali je slabije prošao u kvantitetu. Ipak za tačno utvrđivanje kvalitetne berbe, potrebno je bilo jedno posebno putovanje komisije, pošto gornje inzercije negdje nisu bile ni obrane, a negdje nisu bile ni dovoljno suhe, kada je kontrolni organ vršio drugo brojanje. Također, treba napomenuti da je prilikom drugog brojanja na južnom prilazu gradu otkriven “marokanski” skakavac koji je djelimično uništio nasade duhana u Malom polju, Kosoru i Buni. U sušnijim mjestima bila je pojava lisne uši, dok je u vlažnim mjestima harala *cuma* (lat. *Orobanche*). Drugo brojanje duhanskih strukova završeno je uglavnom bez većih problema i u predviđenom roku.

Mjerenje duhanskog niza

Mjerenje duhanskog niza počinjalo je 24. oktobra, a završavalo se 20. novembra 1932. godine. Ovaj postupak je bio važan, jer su se na osnovu duhanskog niza prikupljali primjerci duhana iz čitavog rejona Duhanske stanice po tipovima i kvalitativnim osobinama. Na ovaj način određivana je slika kvaliteta i vrijednosti čitave berbe za tu godinu. O važnosti mjerenja duhanskog niza govori dokument br. 1555. Državnog Monopola Kraljevine Jugoslavije, u kojem se navodi sljedeće: “Po telefonskom ovlaštenju uprave državnih monopola stavlja se na znanje stanicama, da se merenje niza ima vršiti neprekidno bez obzira na nedeljne i praznične dane”.⁵⁰ Komisija je obilazeći rejon stanice prikupljala uzorke duhana i to najviše 100 grama, kako je naložila Uprava državnih monopola, s tim što će uzeti uzorak biti evidentiran uz dozvolu proizvođača. Nakon prikupljenih nizova koje je komisija napravila, sav duhan je premjeren i pohranjen u stanicu, da bi se na osnovu niza mogla izvršiti procjena duhana koji se donosi na otkup, s tim da “sve uzorke stanica ima zapečatiti i blagovremeno predati nadležnoj komisiji za otkup duvana na revers, čim se ona sastane, kako ne bi bilo zastoja u početku otkupa”.⁵¹ Prilikom mjerenja niza komisija je kod poljoprivrednika nailazila na manjak listova duhana u odnosu

⁴⁹ AHNK. Fond: DSM, br. 1145.

⁵⁰ AHNK. Fond: DSM, br.1555.

⁵¹ AHNK. Fond: DSM, br.1527.

na broj kojim su bili zaduženi, analogno tome bilo je manje kilograma duhana. Zbog toga je duhanska stanica u kojoj je ustanovljen manjak od Državne uprave monopola tražila savjet kako da postupi s ovakvim proizvođačima. Da nije išlo sve kako treba i da je dolazilo do nepravilnosti u radu potpreglednika Finansijske kontrole prilikom mjerenja duhanskog niza govori podatak iz naselja Cim i Polog u kome je potpreglednik Capeta Stipan uradio nepravilnosti. Njegova nepravilnost u radu ogledala se u sljedećem:

“1) Imenovani je mjerio po jednu nizu od svake inercije, umjesto da je mjerio do 200 niza čitavu berbu, a preko 200 niza po 10 niza od svake inercije, kao što je bilo naređeno; 2) Prosječna težina pojedinih inercija bila je potpuno jednak (npr. 0,750 grama težio je podabir, nadpodabir, srednji list, podvršak i ovršak); 3) Isto tako prosječan broj listova niza bio je potpuno jednak kod svih inercija”.

On je, naime zbog ove nepravilnosti preuzet na saslušanje i smijenjen, a na njegovo mjesto određen je drugi potpreglednik. Svi oni proizvođači koje je obrađivao Capeta Stipan bili su podložni ponovnoj provjeri duhanskog niza. Na kraju treba dodati da je kvalitet berbe za 1932. godinu bio ispod očekivanja. Razlog za ovakvo stanje je prvenstveno u velikoj vlagi kojoj je duhan bio izložen, jer je imao natprosječno veliku vlagu za juli mjesec, u kome je padala kiša gotovo svake nedjelje kao i najezda skakavaca, koji su nanijeli velike štete duhanu u rejonu Blagaja.

Otkup duhana

Planirani otkup duhana s rejona Duhanske stanice Mostar bio je prolongiran, a izmjenu rasporeda donošenja duhana na otkup odobrila je Uprava državnih monopola, Odelenje za kulturu i fermentaciju duvana, od 23. novembra 1932. godine.⁵² Razlog tomu šef Stanice vidio je u tome što je prilikom mjerenja duhanskih strukova bilo utvrđeno da je 133.722 kg duhana bilo manje nego što se očekivalo nakon drugog brojanja. Također, brojanje duhanskih strukova još nije bilo završeno, a vremenski uvjeti nepovoljno su uticali na kalupljenje duhana, te stoga proizvođači nisu bili u mogućnosti da tokom pr-

⁵² AHNK. Fond: DSM, br. 1750/32, 1-5.

vih 12 dana predaju više od polovine ukupne količine berbe. Uvidjevši novonastalu situaciju, Uprava je zamoljena da odobri posljednjih šest radnih dana (od predviđenih 28 dana) Stanici da upotrijebi za primanje od proizvođača duhan koji će se predati od dva puta, s tim da se proizvođačima koji duhan donose od po dva puta ne isplaćuje odmah, dok ne predaju cijelu količinu, jer je postojala bojazan da će proizvođači otuđiti jedan dio duhana koji je ostao za drugu predaju.

Uprava državnih monopola je izašla u susret ovom zahtjevu, što se vidi iz dokumenta⁵³ o rasporedu donošenja duhana u otkupnu stanicu u kojem se navode poimenično članovi komisije za otkup s rejona Duhanske stanice Mostar. Na funkciji rukovođenja pri komisiji za otkup mostarskog duhana nalazili su se: Ivanović Petar, predstavnik Duhanske stanice Mostar; zatim ocjenjivači: Vujević Martin, pomoćnik kontrolora Fabrike duhana Mostar, Gorgović Vladislav, pomoćnik kontrolora Fabrike duhana Sarajevo, Buković Risto, oficir Duhanske stanice Mostar, Trklja Trifko, pomoćnik oficira Duhanske stanice Mostar; za blagajnika: Čule Grgo, pomoćnik oficira Duhanske stanice Mostar; za kontrolne činovnike: Bakota Zvonimir, pomoćnik kontrole Fabrike duhana Mostar, Ramić Ibrahim, pomoćnik kontrole Fabrike duhana Travnik, Cajić Dragomir, pomoćnik kontrole odjeljenja prodaje, Stojaković Živko, pomoćnik oficira odjeljenja prodaje, Kovačević Josip, pripravnik Duhanske stanice Prilep; za povjerenika izabran je Krsto Marko, a za njegove zamijenike Gačić Špiro i Kljajo Pero. Upravni odbor Samostalne monopolske uprave donio je rješenje o prinadležnostima članova komisije koji su vršili otkup duhana, a u kome se navodi da su članovi komisije koji su bili određeni za otkup duhana, za sav svoj prekovremeni rad dobivali 25% povišice njihove redovne dnevnicke. Ova odluka je vrijedila samo za vrijeme rada otkupne komisije. Trebovanjem novca počele su pripreme za otkup duhana s rejona Duhanske stanice Mostar. Uprava državnih monopola je izdala naredbu u kojoj stoji: "Naređuje se Stanici da blagovremeno dostavi Odelenju računovostva trebovanje potrebne sume novca, koja su potrebna za isplatu duvana prvih petnaest dana rada otkupnih komisija."⁵⁴ Daljnji otkup i trebovanje novca vršila je sama komisija neposred-

⁵³ AHNK, Fond: DSM, br. 1750/32, 1-5; br. 110/30, 1-2.

⁵⁴ AHNK, Fond: DSM, br. 16.715.

no od Odjeljenja računovodstva i to za svaki mjesec pojedinačno. Prilikom trebovanja novca komisija je trebala voditi računa o dvije stvari: da se trebaju samo one količine novca koje su neophodne za otkup i da se prilikom trebovanja označi moneta.

Sve duhanske stanice bile su dužne izvijestiti koliko će im biti potrebno markica za bale u svrhu poveza berbe za 1932. godinu, kao i da sve proizvođače duhana obavijeste da je “strogo zabranjeno veštačko vlaženje duvana”,⁵⁵ jer će zbog toga snositi posljedice odbijanjem od težine na duhanskoj vagi. Pored ovog upozorenja i moguće kazne, proizvođači su bili dužni da duhan donesu dan ranije u magazin da bi se što ranije sutradan izvršio otkup. Inspektorat Sarajevo uputio je poziv svim duhanskim stanicama da su dužne da odmah dostave izvještaj u kome će naznačiti koliko će im za ovogodišnju berbu biti potrebno prenosnih stalaža pored već postojećih i koliko bi eventualno novih trebalo nabaviti. Prvi radni dan otkupa duhana bio je 24. novembar tekuće godine i tom prilikom je otkupljen duhan iz Bijelog Polja (Humi i Lišani), da bi završetak cjelokupnog otkupa duhana bio 21. decembar 1932. godine i to iz naselja Raštani, Goranci, Blatnica itd. Na čitavom rejonu koji je obuhvatala Duhanska stanica Mostar od ukupno 2.495 proizvođača preuzeto je ukupno 422.351 kg duhana.⁵⁶ Nakon preuzetog i otkupljenog duhana, komisiji u Mostaru je naređeno da sav otkupljeni duhan preda Duhanskoj stanici Mostar, uz napomenu da se priprema za fermentaciju duhana obavi po dosadašnjim naređenjima, upustvima i iskustvu te Stanice.⁵⁷ Također, skreće se pažnja da u bali bude duhan iste insercije. Praćenje temperature i vlage u balama duhana u procesu fermentacije vršeno je putem toplomjera. Toplomjeri kojim raspolaže Stanica bili su neispravni, te je zamoljen Inspektorat u Sarajevu da obezbijedi nove. Ukupna bruto vrijednost otkupljenog duhana s reiona ove stanice izražena u dinarima iznosila je: za domaću fabrikaciju 8.984.518 din. i za izvoz 4.409.846 din.⁵⁸

⁵⁵ AHNK. Fond: DSM, br. 1816.

⁵⁶ AHNK. Fond: DSM, br. 1750/32, 1-5.

⁵⁷ AHNK. Fond: DSM, br. 17.500. “Neka se najveća pažnja obrati na veštački vlažene i mokre duvane, ukoliko se takvi duvani otkupljuju i mere i marljivo izdvajaju od suvih duvana”.

⁵⁸ AHNK. Fond: DSM, br. 15.556.

Stanica je uputila Oblasnom monopolskom inspektoratu u Sarajevu molbu da joj dozvoli trebovanje kredita za isplatu otkupljenog duhana u visini od 3.767 dinara, koliko je potrebno da se isplati berba za 1932. godinu. Duhanska stanica u Mostaru dobila je dopis od Duhanske stanice Split u kojem se navodi "(...) da nikako ne otpočne sa ekspedicijom duvana do 15. decembra 1932 godine",⁵⁹ s tim da kad počne ekspedicija duhana eksportne količine idu preko Duhanske stanice Metković u Duhansku stanicu u Splitu. Detaljnije podatke o kvalitetu berbe duhana za 1932. godine ne pruža istraživani arhivski fond. Navedenim aktivnostima završava se posao u vezi s proizvodnjom i otkupom duhana za jednu godinu, na ovom primjeru u 1932. godini.

Zaključak

Nakon proučavanja arhivskog fonda Duhanske stanice Mostar, iz 1932. godine, sa sigurnošću možemo reći da je to bio jedan organizovani kolektiv i da je većina zaposlenika predano radila svoj posao. Bilo je slučajeva da su pojedini radnici kao i činovnici zloupotrebljavali svoj položaj, prvi otuđujući dio duhana iz duhanske stanice (za pušenje), a drugi ne pridržavajući se državne regulative pri mjeranju duhanskog niza. Svi ovi radnici bili su odmah ostrañeni s posla. Međutim, pojedini radnici koji su predano radili svoj posao bili su stimulisani, prvenstveno činovniči kadar. Duhanska stanica Mostar 1932. godine je ulagala maksimalne napore da poljoprivrednici obrađuju zemlju, da siju i sade one tipove duhana koji su im oni predložili kao i da pažljivo prate da li se isti duhan sadi. Praćenje čitavog procesa oko duhana nije prestalo sadnjom, već je nastavljeno do otkupa. Do njegove konačne odrednice tj. do duhanske stanice, proces proizvodnje duhana se kontrolisao od strane nadležnih organa. Proces kontrole, tj. brojanje strukova duhana, vršila je komisija određena od duhanske stanice i to dva puta godišnje, s tim da je pored ovog posla komisija bila zadužena i za mjeranje duhanskog niza, kao i zaduživanjem seljaka s brojem duhanskih listova. Pored ovih aktivnosti (brojanja duhanskih strukova, duhanskog niza i zaduživanjem seljaka s tačnim brojem listova), Duhanska stanica radila je na suzbijanju i uništavanju štetočina (kukca i larvi) koje su joj pravile i zadavale velike probleme, a čiji je razvoj uspješno

⁵⁹ AHNK. Fond: DSM, br. 22, 29.

zaustavljen kroz zimsko i ljetno uništavanje. Seljaci su dobijali reparaciju od Privredno-gospodarske zadruge na ime štete od grada (krupe). Možemo konstatovati da je Duhanska stanica u Mostaru 1932. godine bila prosperitetno i dobro organizovano preduzeće, na koje se oslanjao veliki broj poljoprivrednika koji su se bavili uzgojem i proizvodnjom duhana.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

- Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona (AHNK), Mostar.
- Fond: Duhanska stanica Mostar (DSM)

LITERATURA

- Alilović I. 1976. *Duhan i život naroda u Hercegovini*. Zagreb:
- Smoljan V. 2006. *O nekim uzrocima siromaštva Hercegovine u prošlosti*. Mostar:
- Kurtović J. 1999. "Srednja Bosanska Posavina – Novi veliki centar proizvodnje duhana u Bosni i Hercegovini". *Most – časopis za obrazovanje, nauku i kulturu*, god. XXV, br. 112-113 (23-24 nova serija). Mostar: Podružnica pisaca HNK.

Summary

THE PRODUCTION OF TOBACCO IN HERZEGOVINA ON THE EXAMPLE OF THE MOSTAR TOBACCO STATION IN 1932

Tobacco came to Herzegovina during the period of Ottoman rule, and with the establishing of Austro-Hungarian administration the state instituted monopoly on its production, which was continued in the time of the Kingdom of Yugoslavia. Herzegovina was a suitable area for the cultivation of tobacco, especially of the more quality kinds. The planting of tobacco was a very serious, demanding and risky business which required at least ten months of work per year. The state authorities, charged with monitoring these activities, had through their officials and tobacco stations, as is shown in this paper on the example of the Mostar tobacco station in 1932, invested maximum efforts so that farmers would cultivate fields that were appropriate for this culture, to plant those kinds of tobacco for which they were given seeds, and the whole process did not end there, but was continued until the buyout at the end of the year. A strict inspection overview was maintained through various measures, from counting of bundles and leaves, submitting of tobacco damaged by natural causes, sorting of tobacco according to the rules of submitting crops, and through many other control measures. It can be said that the whole procedure was placed under strict supervision of legal regulations, state authorities and their inspection officials. Apart from domestic use, the tobacco of Herzegovina was also exported as a quality and recognizable good.

Key words: Mostar tobacco station, tobacco bundles, counting and measuring of tobacco leaves and strings, tobacco damage, 1932, state monopoly